

PALEOTEKTONIKAI REKONSTRUKCIÓ KÖZÉP- ÉS KELET- EURÓPAI VARISZKUSZI GRANITOIDOK KORRELÁCIÓJA ALAPJÁN

Kárpát medence két nagyszerkezeti egységből áll, amit egy ÉK-DNy irányú töréses zóna választ el egymástól (u. n. közép-magyarországi szerkezeti öv). A zónától DK-re a Tisza ÉNy-ra az ALCAPA (Alp-Kárpát-Pannon) Nagyszerkezeti Egység helyezkedik el. Az előző a variszkuszi orogén öv moldanubikumi zónájában képződött.

TISZA NAGYSZERKEZETI EGYSÉG (TNE)

TNE kb. 100 000 km² kiterjedésű litoszféra lemez, ami magába foglalja Magyarország D-i, Horvátország ÉK-i, Szerbia É-i és Erdély Ny-i részét. Határai a közép-magyarországi szerkezeti zóna, a Száva-Moslavima-Zombor-Bečej-Lipova szerkezeti vonal, a Srem-Mureş ofiolitos öv és a Someş törésvonal. A TNE több szerkezeti egységre és alegységre osztható. A Kárpát medencét alkotó TNE-et vastag fiatalabb üledékek fedik. Az eredeti komplexumot a tektonikai mozgások jelentősen átalakították. Az u.n. „stabil” Európa variszkuszi orogén öv moldanubikumi zónájáról a triász vége és a kréta eleje között vált le és mint független szerkezeti egység késő kréta és kora miocén között komplex rotációval foglalta el a jelenlegi helyét. A komplexum metamorf kőzeteikben számos különböző variszkuszi korú és típusú granitoid pluton van.

A. Kunsági Szerkezeti Egység

1. Mórágai Alegység

Ebben az alegységben előforduló granitoidok cirkon U/Pb kristályosodási kora 350-340 m. é. A kristályos komplexumban három magmás kőzettípus különíthető el: 1. bázisos kőzetzárványok (enclaves), kőzetanalóg *monzonit*, *kvarcmonzonit* ritkábban szienit. Ásványos összetételük: Fe-diopszid, Mg-amfibol (aktinolit), mészkalkáli jellegű flogopitos biotit, zónás „atoll” jellegű labradorit-oligoklász és közel max. mikroclin, kevés többnyire hullámos kioltású kvarccal 2. *mikroclin megakristályos kvarcmonzonit és monzogránit*: kevés amfibol, sok Mg-gazdag mészkalkáli jellegű biotit, andezin-oligoklász, közel max. mikroclin és hullámos kioltású kvarc-tartalmú kőzet. Ez a legelterjedtebb kőzettípus, ebben vannak az igen változatos méretű (néhány cm-től néhány száz méter) bázisos kőzetzárványok. 3. *mikrogránit* telér formájában fordul elő: albit-oligoklász, mikroclin, Fe-dús biotit, kevés muszkovit és kvarc-tartalmú.

A bázisos zárványok és az intruzió tömegét alkotó mikroclin megakristályos granitoid között van egy átmeneti u.n. hibrid kőzettípus, aminek az összetétele *szienit*, akcesszóriákban igen gazdag, RFF-ben dús (800g/t).

A granitoid és a bázisos zárványok egyaránt gazdagok járulékos ásványokban. A mikroclin megakristályos kvarcmonzonit és monzogránit nagy mennyiségben tartalmaz allanitot, zónás cirkont, zónás, zömök prizmás fluor - apatitot, tóritot. Az amfibol gazdag bázisos zárványban sok a titanit, a tús apatit, cirkon és kevés kromit, tórit. A bázisos

zárványokban az apatit tús megjelenése a gyors lehűlést jelzi, a kis mangán és jelentősebb könnyű RFF különösen nagy Ce-tartalom a nagyobb kristályosodási hőmérséklettel járó nagyobb oxigénfugacitás következménye, mivel az oxidált Mn nem, míg a Ce oxidatív körülmények között kristálykémiai okok miatt beépül az apatit szerkezetébe. A kőzetek gazdagok RFF-ben a RFF-tartalmú járulékos ásványok dúsulása miatt (bázisos zárvány: 450g/t, granitoid: 270g/t). Az allanit a legjellegzetesebb RFF-dús akcesszória, ami nagy hőmérsékleten Ca-dús közegben ($D=Na+K+2Ca/Al(Si+Al)=1-3$), metaluminium (ASI=0.5-1.1) jellegű magmából kristályosodott nagy oxigénfugacitásnál. A kis iniciális Sr arány ($^{87}Sr/^{86}Sr_{(340)}=0.7091-0.7066$), az átmeneti ϵNd (-5.1 és -4.36 között), az alacsony δO^{18} (7.8-9.7‰), az amfibol jelenléte köpeny-kéreg eredetű olvadékok keveredéséből történt magmás kristályosodást jeleznek. Izotóparányok vonatkozásában nincs különbség a bázisos zárványok és a bezáró granitoid között. Feltehetően ezek a granitoidok két kontinentális kéreg ütközési zónájában felboltozódott köpeny és kontinentális kéreg parciális olvadékaiból kristályosodtak. A köpeny komponens lamprofir jellegű durbachit, a kéreg összetevő magmás kőzetek újra olvadásából kristályosodott monzonit, monzogranit u.n. I-, allanit-típusú, K-Mg gazdag granitoid. Az aránylag kis SiO₂-tartalomhoz tartozó nagy K-tartalom részben a köpeny régebbi szubdukció eredményeként bekövetkezett K dúsulásával, részben K-metaszomatózissal értelmezhető, ez utóbbinak számos kőzetszöveti bizonyítéka van, pl. amfibol biotitosodása, plagioklász mikroklinesedése, az oldatok hatását jelzi az allanit gyakori RFF karbonáttá történt átalakulása.

Metaluminiumos granitoidok az európai variszkuszi orogén öv moldanubikumi zónájában

Központi Bohémiai Plutonok (KBP) (Csehország) és Dél Bohémiai Plutonok (DBP) (Ausztria): Ezekben a plutonokban számos granitoid intrúzió fordul elő, amik kor és ásvány-, kőzettani, geokémiai vonatkozásban hasonlítanak a mórággy granitoidokra. Ilyenek KBP-ban a Tabor és Čertovo Bremeno környéki intrúziók vagy a DBP-ban a rastenbergi és Trebič környéki köpeny-kéreg eredetű nagy K- és Mg-tartalmú, lamprofir affinitású, durbachit jellegű granitoidok. Ezek az intrúziók megtalálhatók a moldanubikumi zóna nyugati felében is pl. Fekete-erdőben, Vogézekben és a Francia-középhegységben is.

B. Békési Szerkezeti Egység

1. Battonyai Alegység

TNE DK-i övében fiatalabb (K/Ar biotit, muszkovit kor:340-290 m.é., monacit Pb/Th kor:306-336 m. é.) granitoid intrúziók fordulnak elő.

A Battonya környékén kétféle granitoid különíthető el: 1. feltehetően kőzetzárványként előforduló metaluminium (ASI=0.8) jellegű, Mg-hornblende gazdag *kvarcmonzodiorit* Mg-gazdag mészkalkali jellegű biotittal és zónás andezin-oligoklásszal, kevés mikroklinnel és kvarccal. Akcesszóriák: tús Mn-szegény apatit, cirkon és igen ritka monacit. Nagy a ΣRFF -tartalom (250g/t), a sok plagioklászból eredően a negatív Eu-anómia kicsi ($Eu/Eu^*=0.91$). A kis iniciális Sr-arány alapján köpenyeredet

feltételezhető ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}_{(310)}=0.7052$). 2. *kétsillámú és muszkovit granodiorit-gránit* peraluminium jellegűek (ASI=1.3). Kis ΣRFF -tartalmú (90g/t) változékonnyal negatív Eu anomáliával ($\text{Eu}/\text{Eu}^*=0.62-0.93$). A biotit Fe-gazdag peraluminium jellegű, gyakori a Ti-Na-Al-gazdag elsődleges muszkovit. A plagioklászok enyhén zónásak (mag: oligoklász, perem: albit). Gyakori a max. mikroklin és a hullámos kioltású kvarc. A leggyakoribb akcesszórius ásvány a monacit ($D_{\text{kőzet}}=0.9$) ritkább a xenotim, cirkon. A nagyméretű zömök prizmás fluor-apatit gyakran tartalmaz monacit, cirkon zárványokat. Mn-tartalmuk nagy (Mn redukív környezetben a Ca-ot helyettesíti), a kis RFF- és Cl-tartalmuk jelezik a monacit utáni, kisebb hőmérsékleten, kis oxigénfugacitáson S-típusú olvadékból történt kristályosodásukat. Ezek a többnyire kétsillámú andaluzit-, kordieritmentes granitoidok, a kéreg Al-gazdag üledékes eredetű kőzeteinek parciális olvadékából (S-, monacit-típus), a kontinentális kéreg ütközését követő alátolódási szakaszban, nagyobb nyomáson és mélységben (15-20 km) kristályosodtak. A kőzetek K-metaszomatózis hatására átalakultak az amfibol biotitosodott, a plagioklász mikroklinesedett és másodlagos muszkovit képződött.

C. Bihari Szerkezeti Egység

Erdélyi-szigethegység

Az Erdélyi-szigethegység legnagyobb variszkuszi (297-291 millió év) u.n. öreghavasi plutonja (300 km²) felszínén a Gyalui-havasokban és az Öreg-havasban található. Ez egy központi plutonból és két u.n. szatellit egységből áll. A központi pluton mikroklin ($\Delta=0.92$) megakristályos, kétsillámú peraluminiumos (ASI>1.1, korund_{CIPW}=2) *granodiorit*ből, *monzogránit*ből áll. A biotit Fe-gazdag ($\text{Fe}/\text{Fe}+\text{Mg}=0.62-0.65$) prealuminium jellegű. A biotiton átnő a magmás eredetű Ti-dús ($\text{Ti}/22\text{ox}=0.12-0.14$) muszkovit. A plagioklászok erősen bontottak (agyagásvány, szericit), zónásak (mag: An₃₂, perem: An₂₀), gyakori a másodlagos albit. Jellegzetes a monacit és a zömök oszlopos Mn-ban ($\text{Mn}/13\text{ox}=0.0182$) gazdag fluor-apatit (S-típusú), cirkon és monacit. Ritka a xenotim-zárvány apatitban. Néha másodlagos allanit képződés is megfigyelhető a monacit körül. A kőzet ΣRFF tartalma nagy (420 g/t), a negatív Eu anomália nem jelentős ($\text{Eu}/\text{Eu}^*=0.68$) ami a földpátok dúsulását jelzi. A könnyű RFF dúsulást a monacit gyakorisága okozza ($\text{LaN}/\text{YbN}=10$, Ce=170g/t). A központi öreghavasi plutont S- és monacit-típusú, prealuminiumos, granodiorit trendű granitoidok alkotják Hf-Rb-Ta eloszlás alapján késő-kollíziós tektonikai helyzetű pluton. A szatellit leukogranitok többnyire mikroklin, albit és kvarc tartalmúak, a muszkovit másodlagos. A kőzet peraluminium jellegű (ASI=1.3) S- és monacit típusú, RFF-szegény (48g/t), a differenciált granitoidokra jellemző jelentős negatív Eu anomáliával ($\text{Eu}/\text{Eu}^*=0.58$).

D.Papuk és Psunj–Krindija Szerkezeti Egység (Horvátország)

A granitoid komplexumok K/Ar kora 340-320 m.é. A Papuk komplexum granitoidjai kétsillámú, peraluminiumos (ASI=1.1) *monzogránit-granodiorit*. Fő kőzetalkotók a változatos triklinitású mikroklin ($\Delta=0.55-0.95$), oligoklász (An₁₁₋₂₆), peraluminium jellegű biotit, primer muszkovit és kvarc. A kőzetek S-, monacit-típusúak.

A Psunj-Krindija komplexumában a monzogránit mellett kvarcdiorit is jelen van. A kvarcdioritban a plagioklász zónás: a mag andezin, a perem oligoklász, a mészalkali jellegű biotit mellett hornblende, kvarc és kevés K-földpát is előfordul. A komplexum granitoidjai kever I/S típusúak.

Peraluminiumos granitoidok az európai variszkuszi orogén öv moldanubikumi zónájában

Dél Bohémiai Plutonok (DBP): számos peraluminiumos kétsillámú granitoid intrúzió fordul elő a DBP-ban, ezek kor és ásvány-, kőzettani, geokémiai vonatkozásban hasonlítanak a battonyai és az erdélyi öreghavasi granitoidokra. Ilyenek, pl. a weinsbergi vagy az einsgarni granitoidok, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi kisebb nyomáson képződött, amit a magmás andaluzit jelenléte támaszt alá.

ALCAPA NAGYSZERKEZETI EGYSÉG

Pelso Szerkezeti Egység (PSzE)

PSzE D-i pereme mentén a közép-magyarországi szerkezeti öv közelében számos kisméretű hipabisszikus intrúzió található (Velencei hg., Ságvár, Buzsák stb.).

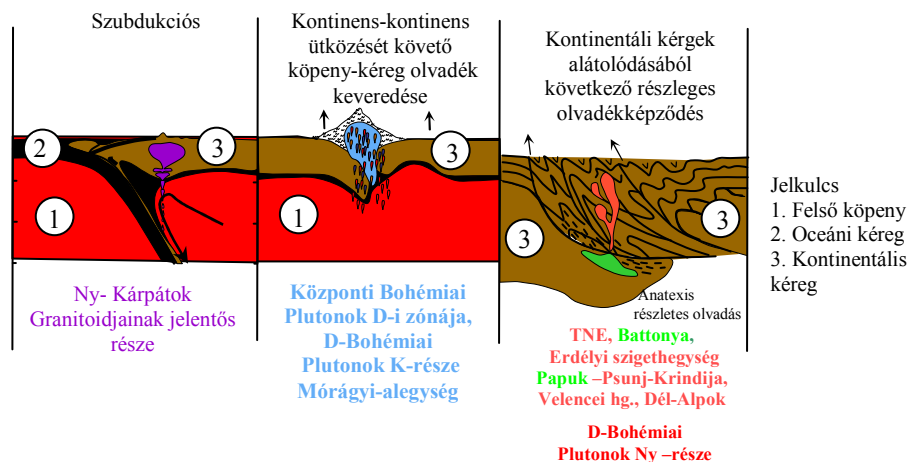
A Velencei hg. granitoidjai tanulmányozhatók a felszínen. Az intrúzió kora alsó perm (cirkon U/Pb=280-270 m.é.). Az uralkodó kőzet a *biotitmonzogránit*, a mélyebb szinten *kvarcdiorit* fordul elő. Ezek víztelítetlen nagyobb hőmérsékleten, míg a monzogránit kisebb hőmérsékleten (670°C) víztelített eutektikus olvadékból kristályosodtak. Az intrúzió felső zónájában kvarcdiorit, biotitos pelites-eredetű zárványok és fayalitos pegmatit fészkek fordulnak elő. A bázisos zárványok primitív eloszlású RFF-jei, a gránitban előforduló bytownit (An₈₀) xenokristályok, a kis iniciális Sr-eloszlás ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}_{(280)}=0.7023$) a köpeny hatását jelzik. A köpeny parciális kiolvadásából származó nagyhőmérsékletű olvadék olvaszthatta meg részlegesen a kérget. Ez a túlhevített olvadék nyomulhatott a kéreg hipabisszikus szintjébe (4-5 km), ahol a frakcionált kristályosodás eredményeként víztelített eutektikummal alakult és a fő kőzetalkotók egyszerre kristályosodtak kb. 670-680°C-on. Az intrúzió perem zónájában pegmatitos fészkek kristályosodtak vízdús olvadékból 540°C-on. A hőmérséklet csökkenés oxigénfugacitás csökkenéssel járt és így annit helyett fayalit kristályosodott. A kőzetben előforduló Fe-dús, Al-szegény alkáli jellegű biotit, a kis iniciális Sr arány, a kőzet peraluminiumos jellege, köpeny-kéreg kevert eredetet jeleznek. Ilyen olvadékok képződnek az átmeneti kompressziós-extenziós tektonikus övekben (S/A típus).

Peraluminiumos-alkáli jellegű granitoidok a Dél-Alpokban

A közép-magyarországi szerkezeti öv távolabbi folytatásaként a periadriai zóna mentén a velencei granitoidokhoz hasonló posztorogén kis granitoid plutonok fordulnak elő. A granitoidok erősen differenciáltak, néha fayalitot is tartalmaznak, ilyenek, pl. Lago Maggiore, Val-Bianoino, Cima d'Asta stb.

ÖSSZEFOGLALÁS

Kárpát medence két nagyszerkezeti egységből áll, amit egy ÉK-DNy irányú törési zóna választ el egymástól. A zónától ÉNy-ra az ALCAPA (Alp-Kárpát-Pannon), DK-re a Tisza Nagyszerkezeti Egység (TNE) helyezkedik el. Az utóbbi a variszkuszi orogén öv moldanubikumi zónájában képződött és a középső jurában kezdett leválni u.n. „stabil” Európáról. TNE-ben számos különböző korú és típusú granitoid intrúzió van. Az idősebb (350-340 m. é.) két kontinentális kéreg ütközési zónájában felboltozódott köpeny és kéreg parciális olvadékaiból kristályosodott. A köpeny komponens lamprofir jellegű durbachit, a kéreg összetevő magmás kőzetek újra olvadásából képződött olvadékból kristályosodott monzonit, monzogranit (I-, allanit-típus). Ezek a kőzetek a Kunsági Szerkezeti Egység Mórágyi Alegységében fordulnak elő. A „stabil” európai variszkuszi öv moldanubikumi zónájában számos hasonló intrúzió található, pl. Rastenberg (Ausztria), Trebič, Čertovo Bremeno (Csehország), Fekete-erdő (Németország), Francia-középhegység. A fiatalabb (340-290 m.é.) intrúziók többnyire kétsillámú granitoidok, a kéreg Al-gazdag üledékes eredetű kőzeteinek parciális olvadékából (S-, monacit-típus), a kontinentális kéreg ütközését követő alátolódási szakaszában, nagyobb nyomáson és mélységben (15-20 km) kristályosodtak. TNE DK-i övében a Battonya, Bihar (Erdélyi-szigethegység), Papuk és Psunj–Krindija Szerkezeti Egységekben (Horvátország) fordulnak elő. Ilyen intrúziók vannak a „stabil” európai moldanubikumi zónjában is a Dél-Bohémiai plutonban (Weinsberg, Eisgarn stb.). Az ALCAPA Nagyszerkezeti Egység déli részén a Pelso Egységben fiatalabb (280-270 m.é.) hipabisszikus (4-5 km) intruziók nyomultak be a közép-magyarországi törésvonal peremén és a dél-alpi granitoidokkal mutatnak rokonságot. Ezek a kontinentális lemezek ütközését követő extenziós szakaszban képződtek, Fe-dús alkáli jellegű biotitot, fayalitot is tartalmaznak, S/A típusúak

A közép-európai variszkuszi granitoidok lemeztekonikai elhelyezkedésének elvi szelvénye